

УДК 338.439(477)

І. О. Іртишева,
 д. е. н., професор, професор кафедри міжнародної економіки,
 Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
 І. В. Крупіца,
 здобувач, Міжнародний університет бізнесу і права

УПРАВЛІННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИМИ ЗМІНАМИ: СУТНІСНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

I. Irtysheva,
 Doctor in economic sciences, professor, professor of international economics department,
 Mykolayiv National University named after V. O. Sukhomlynsky
 I. Krupitsa,
 PhD student of International University of Business and Law

MANAGEMENT INSTITUTIONAL CHANGES: THEORETICAL ASPECT

У статті розглянуто основні теоретичні підходи до сутності поняття "інституціональні зміни". Обґрунтовано основні етапи управління інституціональними змінами в умовах трансформаційних процесів у національній економіці.

In the article the basic theoretical going is considered near essence of concept "institutional changes". The basic stages of management institutional changes are reasonable in the conditions of transformation processes in a national economy.

Ключові слова: інституціональні зміни, інституції, управління, інституціоналізм.
Key words: institutional changes, institutes, managements, institutional.

ВСТУП

У сучасній економічній науці відсутня єдина загальновизнана теорія щодо сутності інституціональних змін. На думку Д. Норта, це обумовлено передусім тим, що в предмет дослідження економіки неокласичної школи не включаються чинники, що детермінують динамічні, якісні зміни в економіці [1, с. 107]. Крім того, теорії, які описували інституціональні зміни з позицій класового підходу у рамках марксистської політичної економії, не витримали випробування практикою. До того ж, більшість теорій інституціональних змін, що виникають у надрах інституціоналізму, характеризуються еклетичністю і несумісністю один з одним.

Проблеми теоретичного обґрунтування управління інституціональними змінами досліджувались багатьма вітчизняними вченими, серед яких З. Ватаманюк [6], Т. Єфименко [10], А. Ткач [3], М. Малік [7], С. Мочерний [2], О. Шпикуляк [7]. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання теоретичної сутності управління інституціональними змінами, їх видів та концепцій розвитку в контексті глобалізації національної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження та систематизація теоретичних підходів до визначення сутності управління інституціональними змінами.

РЕЗУЛЬТАТИ

Залежно від напрямів інституціоналізму виокремлюють основні чинники інституціональних змін. Адже в процесі радикальних економічних реформ відбуваються не лише кількісно-якісні перетворення відповідних інститутів, а і сутнісні зміни. До таких відносять перетворення державного типу власності на недержавну, державних підприємств — на акціонерні, спільні, приватні, державних цін — на ринкові, державних фінансово-кредитних інститутів — на приватні та колективні, комерційні тощо.

Найвідчутніше з-поміж базисних матеріально-речових факторів на інституціональні перетворення впливає впровадження передових досягнень науки і техніки у виробництво. Залежно від цих змін відбувався перехід від аграрної цивілізації до індустріального суспільства, а від нього — до постіндустріального.

Представники неоінституціоналізму, на відміну від традиційного (які досліджували здебільшого роль колективних інститутів — профспілок, корпорацій, держави), вивчають передусім діяльність і поведінку окремого індивіда. Проте людина є не лише елементом продуктивних сил (цю сторону діяльності відображає людина-працівник), а й суб'єктом економічних, передусім виробничих відносин (відносин економічної власності). Цю сторону людської діяльності відображає людина-власник.

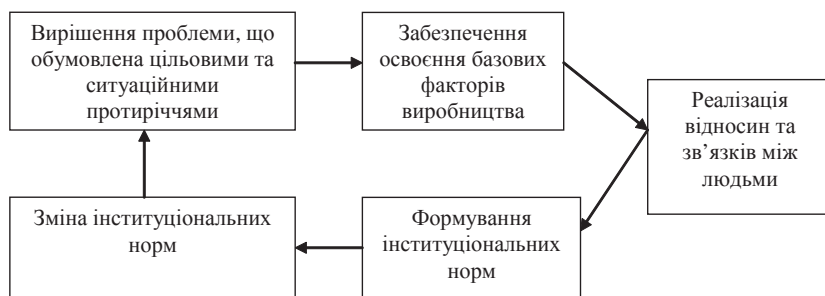

Рис. 1. Алгоритм управління інституціональними змінами

Представники різних напрямів і течій інституціоналізму не беруть до уваги єдність та боротьбу між продуктивними силами та виробничими відносинами, тобто між різними сторонами людини як фактора інституціональних змін. Замість економічної власності прихильники соціально-правового напрямку інституціоналізму та неінституціоналізму вживають поняття "право власності", що означає підміну базисної категорії надбудовною.

Економічна енциклопедія трактує інституціональні зміни як безперервний процес кількісних і сутнісних змін та перетворень різних соціальних та економічних інститутів. До таких інститутів належать конкуренція, монополії, держава, профспілки, податки, сталий спосіб мислення, юридичні норми, правила, постанови, права окремих соціальних верств і груп, система відносин між господарюючими суб'єктами та ін. Інституційними факторами є наукові, техніко-технологічні, економічні (в т.ч. фінансові, інвестиційні, інноваційні та ін.), соціальні, правові, політичні тощо, пов'язані з управлінням та регулюванням системи суспільних відносин, передусім економічних, окремих їх підсистем та елементів [2, с. 105].

Український дослідник А. Ткач інституціональними називає такі зміни, які знаменують виникнення нових правил із відповідними механізмами й забезпечення їх дотримання, відмиранням старих правил, а також змінами структури трансакцій у рамках існуючого переліку правил для їх учасників. Таке визначення інституціональних змін враховує те, що чинні правила означають не тільки появу нових настанов, але й механізми, що забезпечують дотримання суб'єктами вже існуючих настанов [3, с. 230].

На думку А. Шастітко головна роль, яку інститути грають у суспільстві залежить від зменшення невизначеності через встановлення стійкої (хоч і необов'язково ефективною) структури взаємодії між людьми [4, с. 411].

З цієї думкою узгоджується фундаментальна ідея Шумпетера про те, що сутність економічного розвитку не стільки у накопиченні капіталу та приросту додаткової робочої сили, скільки в

перерозподілі готівкового капіталу і готівкової робочої сили з менш ефективних сфер економічної діяльності у більш ефективні [5, с. 105]. І цей перерозподіл однаково залежить від відносних цін і інститутів. Відповідно механізм інституціональних змін потрапляє в залежність від цього. Тобто напряму залежить, в рамках якого економічного порядку він здійснюється.

На нашу думку, процес управління інституціональними змінами можна визначити як систему змін у процесі функціонування економічної системи, в результаті якого відбуваються цільові зміни екзогенного та ендогенного характеру. Ми вважаємо, що в умовах ситуаційно-цільових протиріч виникає необхідність у трансформуванні взаємозв'язків між людиною та засобами виробництва в економічних системах. Відповідно зміни, створення чи ліквідація окремих інституцій є ефективним інструментарієм управління національною економікою. Логічний ланцюжок системи управління інституціональними змінами представлено на рис. 1.

На відміну від еволюції біологічної, в соціальній еволюції навички, уміння, знання і досвід не передаються у спадок, а засвоюються, отримуються, наслідують в ході навчання в соціальних організаціях і групах. Якщо у біологічній еволюції відбувається спадкоємство ознак батьків, то в соціальній — досвіду традицій соціальних колективів і суспільства в цілому [6].

Якщо ціни на ринку утворюються завдяки конкуренції, то довгострокові орієнтири, що визначають сам порядок економічної організації, теж конкурують з альтернативними варіантами поведінки. Якщо інституціональна структура знаходиться у стадії формування або зміни, то інститути, що конституують її, виникатимуть і закріплюватимуться залежно від порівняльної ефективності альтернативних способів координації господарської діяльності [7]. Це узгоджується з точкою зору Д. Норта, що джерелом інституціональних змін служать відносні ціни, що міняються, або переваги [8, с. 108].

Узагальнюючи різноманітні види інституціональних змін, доцільно систематизувати їх за трьома групами загальні, функціональні та внутрішні класифікації.

Зокрема, перші дві групи за класифікаційними характеристиками визначають інституціональні зміни як елементи процесів функціонування і розвитку економіки, остання — як елементи відносно відособленої системи, окремого економічного інституту. Тим самим, у сукупності ці

групи класифікації дозволяють досить повно описати різноманітність інституціональних змін.

Ми зупинимось на детальному розгляді основних класифікацій. По-перше, мова піде про введення Д. Норттом розподіл інституціональних змін на дискретні і інкрементні (безперервні). Під дискретними змінами він розумів радикальні зміни у формальних правилах. Зазвичай вони відбуваються в результаті завоювань або революцій. Інкрементні зміни означають, що учасники акту обміну переглядають свої контрактні стосунки з тим, щоб отримати деякий потенційний вигравш від торгівлі (принаймні, для однієї із сторін обміну) [8, с. 116].

Відповідно Д. Норт фактично зближує дискретні інституціональні зміни зі змінами у формальних нормах і правилах, що відносяться до рівня інституціонального середовища, а інкрементні — зі змінами інституціональних угод, локальних (групових) неформальних норм і правил.

Між тим, таке зближення не цілком точно. Річ у тому, що поступово, малими відхиленнями і "приростами", можуть змінюватися не лише локальні (формальні і неформальні), але також і "глобальні" правила.

Прикладом може бути зміна ставки оподаткування на 0,5 процентних пункту, або митного тарифу на 0,5 %, підвищення пенсійного віку на півроку, або чисельності зайнятих у визначенні малого підприємства на 2-х працівників. Зрозуміло, ці приклади умовні, але умовність пов'язана не з неможливістю таких змін, а швидше з тим, що законодавцям властиво вводити відчутніші зміни кількісних параметрів правил. Проте у банківській сфері розвинених економік (наприклад, США) зміни облікової ставки відсотка на 0,1 процентний пункт є цілком нормальною практикою.

З другого боку, дискретною зміною можна вважати запозичення деякого нового звичаю, що веде до певних економічних наслідків. У зв'язку з цим треба звернути увагу на деяку невиразність, розпливчатість самого розмежування дискретних і інкрементних інституціональних змін. Адже в строгому значенні слова поступово можуть мінятися тільки деякі кількісні (вимірні) властивості, якісні ж параметри міняються дискретно, скачками.

По-друге, важливим для характеристики інституціональних змін, що реально відбуваються, є їх ділення на спонтанні і цілеспрямовані. Спонтанними називаються такі інституціональні зміни, які здійснюються, — виникають і поширюються, — без чийого-небудь попереднього задуму і плану. Цілеспрямовані інституціональні зміни, навпаки, виникають і поширю-

ються у більшій або меншій відповідності з деяким усвідомлено розробленим планом. Зазвичай на рівні економіки в цілому "автором" подібного плану є держава в особі деякого органу законодавчої або старанної влади, або ж політична опозиція діючої влади; усередині економічних організацій автором такого плану виступає керівництво, і т. п. Формування цілеспрямованих інституціональних змін називається інституціональним проектуванням.

За ознакою походження інституціональних змін, окрім двох названих "чистих" типів, можна виділити ще і змішаний тип, коли само нове правило з'являється незаплановано, а його поширення здійснюється цілком свідомо цілеспрямовано.

Прикладом тут може бути формування нових законів у рамках системи загального права, коли нове правило — прецедент — виникає у зв'язку з рішенням суду по новому конкретному конфліктному випадку, а "впровадження" цього правила в масову практику забезпечується механізмами судової гілки державної влади. Інший приклад — спонтанне виникнення деякої ефективної практики дій у бізнесі і її поширення через різні бізнес-асоціації.

Що ж стосується пояснення способу інституціонального відбору, то його можна привести в залежність від граничної вигоди від застосування того або іншого інституту:

— у розширеному порядку закріплюються інституту, які при значному збільшенні числа індивідів, наступних у рамках їх правил і обмежень, дають зростаючу граничну віддачу для усієї групи, у рамках якої застосовується цей інститут. Причому група, видно, має бути велика, наслідуючи традиційну теорію груп [9]. Дії у рамках таких інститутів будуть привабливими для більшості індивідів в групі, тому для виконання правил і обмежень, що наказують інституту, немає необхідності для насильства або якого-небудь іншого примусу. Тут вибір індивіди роблять самі. Прикладом може служити зростаюча гранична віддача від інституту індивідуалізованої власності, або системи вільної контрактиції, або ринкового обміну;

— може спостерігатися переважно зменшення віддачі від наслідування правил і обмежень того або іншого інституту. Хоча для вузького кола осіб гранична віддача може спостерігатися позитивною, при збільшенні кола осіб, що входять в сферу дії цього інституту, гранична віддача неодмінно знижується. Прикладом тут можуть служити інституту розподілу економічних благ і пільг в командній економіці. Наслідування таких інститутів неможливе без примусу.

Крім того, можна виділити два типи інституціональних змін: ендогенні і екзогенні. Ендо-

генними, на нашу думку, являються такі трансформації інституціональної структури економіки, які здійснюються шляхом еволюційної зміни існуючих правил і норм, що становлять основу інститутів.

У свою чергу, екзогенні інституціональні зміни є за своєю природою радикальнішими і найчастіше проявляються при імпорті інститутів. Імпорт інститутів можливий тільки тоді, коли вектор розвитку наявних "вітчизняних" інститутів співпадає або, принаймні, не суперечить вимогам свідомо впроваджуваних інститутів [10, с. 22]. Екзогенні інституціональні зміни здійснюються і у тому випадку, коли інститути конструюються на підставі розумових конструкцій, ідеологій і теоретичних побудов, які ніде не існували на практиці.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи все вищезазначене, слід відмітити, що інститути також проходять відбір в результаті дії метаконкуренції, тобто конкуренції інститутів. Тільки на відміну від звичайних ринків, де формуються ринкові ціни, які детермінують оптимальні пропорції виробництва, на інституціональному ринку відбувається відбір інститутів залежно від їх здатності охоплювати найбільшу кількість взаємодій ринкових агентів при порівняно низькому рівні трансакційних витрат. Але це вірно тільки для "конкурентного" інституціонального ринку. "Неконкурентний" інституціональний ринок може призводити до погіршуючого відбору інститутів і консервації цієї ситуації у вигляді стійкої але неефективної рівноваги.

Література:

1. North D.C. Institutions, institutional change and economic performance. — Cambridge, 1990. — 280 p.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1./ Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.
3. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 304 с.
4. Шаститко А.Е. Неинституциональная экономическая теория. — Москва, 1999. — 502 с.
5. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. — Москва, 1982. — 526 с.
6. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика [З. Ватаманюк, С. Панчишин, О. Дорош, Н. Гнатюк, І. Грабинська, С. Кудин та ін]; за ред. З. Ватаманюка. — Львів: "Новий Світ — 2000", 2005. — 648 с.
7. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефек-

тивність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2010. — №7. — С. 132—139.

8. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки. — К.: Основа, 2000. — 198 с.

9. Oxley J. E. Institutional environment and the mechanism of governance: The impact of intellectual property protection on the structure of inter-firm alliances / J. E. Oxley // Journal of Economic Behavior & Organization. — 1999. — №. 38. — P. 283—309.

10. Єфименко Т. Інституційне регулювання економічного розвитку / Економіка України. — 2011. — № 1. — С. 6—27.

References:

1. North, D.C. (1990), Institutions, institutional change and economic performance, Cambridge, UK.
  2. Mochernyj, S. V. (2000), Ekonomichna entsyklopediya: v tryoh tomah [Economic encyclopedia: in three volumes], Vol. 1, Vydavnychjy tsentr "Akademiya", Kyiv, Ukraine.
  3. Tkach, A. A. (2007), Instytutsionalna ekonomika. Nova instytutsionalna ekonomichna teoriya [Institutional economics. New institutional economic theory], Teaching aid, Tsentр uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
  4. Shastitko, A. I. (1999), Neoinstitutsionalnaya ekonomichnaya teoriya [Neoinstitutional economic theory], Moscow, Russia.
  5. Shumpeter, Y. A. (1982), Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [Theory of economic development], Moscow, Russia.
  6. Vatananyuk, Z., Panchyshyn, S., Dorosh, O., Hnatyuk, N., Grabyns'ka, I., Kudin, S. and other (2005), Instytutsiyni zasady formuvannya ekonomichnoi systemy Ukrainy: teoriya i praktyka [Institutional basis for the formation of the economic system of Ukraine: theory and practice], "Novyj Svit — 2000", Lviv, Ukraine.
  7. Malik, M. Y. and Shpykulyak, O. G. (2010), "Institutionalization of agricultural entrepreneurship: transformation and efficiency", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 132—139.
  8. North, D. (2000), Instytutsii, instytutsiyni zminy ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional changes and functioning of economy], Osнова, Kyiv, Ukraine.
  9. Oxley, J. E. (1999), "Institutional environment and the mechanism of governance: The impact of intellectual property protection on the structure of inter-firm alliances", Journal of Economic Behavior & Organization, vol. 38, pp. 283—309.
  10. Efimenko, T. (2011), "Institutional regulation of economic development ", Ekonomika Ukrainy, vol. 1, pp. 6—27.
- Стаття надійшла до редакції 23.10.2013 р.